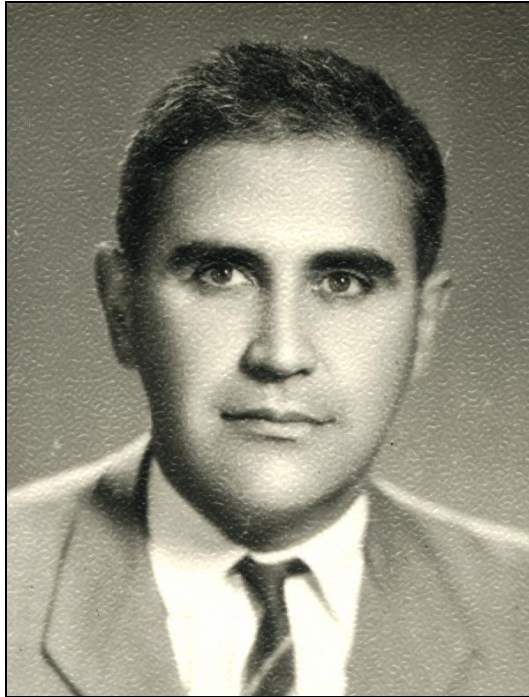

ՀԻՇԱՐԺԱՆ ՏԱՐԵԹՎԵՐ

ՏԱՂԱՆԴԱՎՈՐ ՀՆԱԳԵՏԸ

(Գևորգ Տիրացյանի ծննդյան 95-ամյակի առթիվ)

Գևորգ Տիրացյանը ծնվել է 1926 թ. սեպտեմբերի 18-ին Ռումինիայի Չետատեա-Ալբա քաղաքում՝ հայտնի մտավորական և մանկավարժ Արտաշես Տիրացյանի ազնիվ ու բարեկիրթ ընտանիքում: Դեռևս դպրոցական տարիքում ի հայտ է գալիս նրա նախասիրությունը հին պատմության և լեզուների հանդեպ, որը հիմք է դառնում 1945 թ. Բուխարեստի համալսարանի պատմության ֆակուլտետ ընդունվելու համար: Երբ Տիրացյանների ընտանիքը հայրենադարձվում է, ուշիմ երիտասարդը դառնում է Երևանի պետական համալսարանի պատմության ֆակուլտետի ուսանող: Համալսարանական կրթություն ստանալով՝ նա 1952 թ. ընդունվում է ասպիրանտուրա՝ Բորիս Պիոտրովսկու գիտական ղեկավարությամբ: Ապագա հնագետի ընդգրկումն աշխարհայացքը ձևավորվել է նաև ականավոր գիտնականներ Հովսեփ Օրբելու և Կամիլա Տրևերի հետ անմիջական շփումների շնորհիվ: Գ. Տիրացյանը սիրով էր հիշում լենինգրադյան գիտական ընթերցասրահների գրասեղաններին դրված

լուսամփոփների լույսը և գրքերի թերթերի շրշյունը՝ ընթերցասարահի խաղաղ լուռության մեջ:

1956 թվականը նշանակալից էր տաղանդավոր գիտնականի կյանքում: Այդ տարի նա հաջողությամբ պաշտպանում է «Հայաստանի մ.թ. առաջին դարերի նյութական մշակույթն ըստ Գառնիի դամբանադաշտի և բաղնիքի տվյալների» խորագրով թեկնածուական ատենախոսությունն ու աշխատանքի անցնում Գիտությունների ակադեմիայի պատմության ինստիտուտում: Նրան պատմական գիտությունների թեկնածուի գիտական աստիճան է շնորհվում արդեն հաջորդ տարի: Գ. Տիրացյանի գիտական գործունեությունը 1959 թ. ի վեր կապվում է նորաստեղծ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի հետ: Գիտության ազնիվ մշակը, տասնյակ տարիների տքնաջան աշխատանքի շնորհիվ, 1986 թ. պաշտպանում է դոկտորական ատենախոսություն՝ «Հայաստանը մ.թ.ա. VI – մ.թ. III դարերում» թեմայով, արժանանում պատմական գիտությունների դոկտորի գիտական աստիճանի (1987 թ.) և դառնում նույն ինստիտուտի տնօրեն (1988-1993 թթ.): Հնագիտության նվիրյալի չորս տասնամյակ շարունակվող գիտական արգասավոր գործունեությունը ծառայում էր կարևոր մեկ նպատակի՝ հին Հայաստանի մշակույթի ուսումնասիրությանը: Նրա պատմահնագիտական մեծարժեք աշխատություններում վեր է հանում հայ ժողովրդի հին պատմության ամբողջ մի հազարամյակ:

Հին հայկական պետության կազմավորումը Գ. Տիրացյանի պատմագիտական հետաքրքրություններից էր: Գնահատելի է հատկապես գիտնականի էական ներդրումը պատմագիտության բնագավառում՝ «Երվանդունիները Հայաստանում» ուսումնասիրությամբ: Այսօր էլ արդիական է առաջարկված այն տեսակետը, որ ուրարտացիներից անմիջապես հետո՝ Երվանդունիների օրոք, Հայկական լեռնաշխարհը վերամիավորելու նոր փորձ է կատարվել: Ձեռք բերված այդ փորձի ազդեցությունը իշխող հաջորդ հարստությունների միավորիչ պետական քաղաքականության վրա չի կարելի անտեսել: Այլ աշխատություններում ևս նա խորաթափանց դիտարկումներ է կատարում երկու սատրապությունների բաժանված Հայաստանի վերաբերյալ, որը շարունակում էր հանդես գալ մեկ անվան տակ՝ Արմինա: Հայկական լեռնաշխարհի ամբողջականության գաղափարը, ըստ Գևորգ Տիրացյանի, մեզ ժառանգություն է մնացել հայկական առաջին հարստությունից ու դրա նախորդներից: Գիտական գործունեության վաղ շրջանից սկսած՝ նա անդրադարձել է նաև հայ-սկյութական առնչությունների խնդրին: Հիմնվելով Արմավիրում, Կարմիր բլուրում, Նորշունթեփեում և այլուր սկյութական մշակույթին բնորոշ հեծելասարքերի հայտնաբերման փաստերի վրա՝ մեծանուն գիտնականը հետևություն է արել Հայկական լեռնաշխարհում սկյութների երբեմնի ներկա-

յության վերաբերյալ: Ուշագրավ է նրա տրամաբանական հետևությունը՝ արված այն դիտողության հիման վրա, որ ուրարտական քաղաքների բնակելի թաղամասերում հաջորդ ժամանակաշրջանի դամբարանների հայտնաբերման փաստը վկայում է դրանցում քաղաքային կյանքի ժամանակավոր դադարի մասին: Հայաստանի հելլենիստական քաղաքների ծագումնաբանությունն ուսումնասիրելով՝ նա եզրակացրել է, որ ուրարտական քաղաքների անկման պատճառներից մեկն էլ հրոսակների կողմից դրանց ջրամատակարարման համակարգերի և ոռոգման կառույցների ավերումն էր: Հետազոտողի սրատես հայացքից չի վրիպել այն իրողությունը, որ մի շարք խոշոր բնակավայրերում քաղաքային կյանքը վերականգնվել ու շարունակվել է նաև Վանի թագավորության անկումից հետո, քանի որ աքեմենյան ժամանակաշրջանում դրանք եղել են վարչական կենտրոններ: Պեղումներով հայտնաբերված հնագիտական տվյալների հիման վրա նա ապացուցել է, որ հետուրարտական ժամանակաշրջանում քաղաքային կյանքը շարունակվում էր Արգիշտիխինիլի-Արմավիրում, Էրեբունի-Արինբերդում, Տոսպ-Վանում: Նրա գիտական խոհունությունը և հին լեզուների իմացությունը նպաստել են այնպիսի խրթին հարցերի հիմնավոր մեկնաբանությանը, ինչպիսիք են Հայոց պետականության կազմավորումը, Ուրարտու-Հայաստան խնդիրը, «Անաբասիսը» և Հայաստանը, Կոմմագենե երկիրն ու Հայաստանը, Հայաստանի վաղմիջնադարյան մշակույթի ակունքները:

Գ. Տիրացյանի գիտական գործունեության առանցքն էին Հին Հայաստանի հնագիտության հարցերը, թեև նրա հնագիտական հետազոտությունների ոլորտը շատ ավելի ընդգրկում էր: Հին հայկական մշակույթի պարբերացման խնդիրները քննարկելիս ցուցաբերել է համալիր մոտեցում՝ չսահմանափակվելով զուտ հնագիտական իրողություններով, օգտագործել է պատմական տարաբնույթ աղբյուրների տեղեկությունները: Հին Հայաստանի մշակույթի փուլաբաժանման տիրացյանական սանդղակը այսօր էլ չի կորցրել իր կիրառական նշանակությունը: Գ.Ա. Տիրացյանի «Հին Հայաստանի մշակույթը մ.թ.ա. VI – մ.թ. III դդ. (ըստ հնագիտական տվյալների)» ամփոփիչ մենագրությունը ռուսերենով լույս տեսավ 1988 թ. և անմիջապես դարձավ հնագետների, պատմաբանների, արվեստաբանների, արևելագետների ու մշակութաբանների կողմից փնտրված մի գիրք: Հիշյալ մասնագետներից յուրաքանչյուրն այս աշխատության մեջ կարող է գտնել հին հայկական մշակույթի զարգացման հազարամյա փուլի վերաբերյալ իրեն հետաքրքրող բազմաթիվ հարցերի պատասխանները:

Գ. Տիրացյանն իր աշխատություններում այն միտքն է հայտնել, որ հին հայկական մշակույթի ակունքները պետք է փնտրել վաղ և զարգացած եր-

կաթի դարաշրջաններում: Գիտական փաստերի հիման վրա նա ապացուցել է Հայկական լեռնաշխարհի նախորդ մշակույթների շարունակականությունը տնաշինության, մետաղագործության, խեցեգործության, տարազի, դամբանների կառուցվածքի, թաղման գույքի, հավատալիքների ոլորտներում: Հին ու նոր լեզուների իմացությունը, մասնագիտական համապարփակ գիտելիքները դրսևորվում էին հատկապես տարբեր մշակույթների կապերը հետազոտելու բնագավառում՝ անկախ գիտական թեմայի բովանդակությունից: Իսկ մեծանուն գիտնականի հետաքրքրությունների շրջանակը արտասովոր լայն էր՝ հին Հայաստանի ապակուց մինչև ուրարտական քաղաքակրթություն և աքեմենյան Իրան, քաղաքաշինության սկզբունքներից մինչև արտաշեսյան սահմանաքարեր ու դրանց արձանագրությունների վերծանում:

Պեղումները Գևորգ Տիրացյանի կյանքի կարևոր մասն էին: Նրա դաշտային հնագիտական աշխատանքների թագն ու պսակն են դարձել Հայաստանի առաջին մայրաքաղաք Արմավիրի պեղումները, որոնք ղեկավարել է 1970 թվականից մինչև իր մահկանացուն կնքելը: Տարիների համառ աշխատանքի և մի քանի տասնյակ գիտական հրատարակությունների շնորհիվ հին Արմավիրը՝ որպես հնագիտական դասական հուշարձան, միջազգային ճանաչում ստացավ: Այսօր էլ Արմավիրի պեղումները շարունակվում են, և դրանց վերաբերյալ լույս են տեսնում նոր հրատարակություններ: Գ. Տիրացյանը վաղուց արդեն մեզ հետ չէ, սակայն նրա ջանքերով ստեղծված արշավախումբը կամ Արմավիրի հնագիտական դպրոցը դեռ գործում է: Նա իր կրտսեր գործընկերներին սովորեցնում էր լինել հանդուրժող միմյանց նկատմամբ և աշխատել հանուն մեկ միասնական նպատակի: Գ. Տիրացյանը նաև այլ նշանավոր արշավախմբերի անդամ է եղել (Կարմիր բլուր, Գառնի, Արտաշատ), հնագիտական պեղումներ է իրականացրել Հացավանում, Դովրիում, Փարաքարում, հնագիտական հետազոտություններ է կատարել Արագածոտնի և Կոտայքի մարզերում: Մեծավաստակ գիտնականի գործը արդեն մոտ երեք տասնամյակ շարունակում են նրա աշակերտները Արմավիրում ու հնագիտական այլ համալիրներում՝ չմոռանալով անցյալի իրենց կապերը և, ավա՛ղ, կյանքից հեռացած գործընկերներին:

Գևորգ Տիրացյանը «ԽՍՀՄ հնագիտության» Կովկասի ու Միջին Ասիայի հնագույն պետություններին նվիրված հատորի և «Հայ ժողովրդի պատմություն» ակադեմիական հրատարակության առաջին հատորի բազմաթիվ հոդվածների հեղինակ է: Արտակարգ հետաքրքրությամբ են ընթերցվում «Հայկական սովետական հանրագիտարանին» տրամադրված ծավալով ոչ մեծ, սակայն բովանդակությամբ տարողունակ նրա հոդվածները՝ «Երվանդունիներ», «Երվանդ Ա Սակավակյաց», «Տիգրան Երվանդյան», «Եր-

վանդ Բ», «Երվանդ Գ», «Երվանդ Դ Վերջին», «Մարաստան», «Կոմմագենե», «Նեմրուփ», «Արմազի», «Արսամեա», «Արտաշատ», «Ակունք», «Հացավան»:

Գ. Տիրացյանը հատիկ առ հատիկ հավաքում էր Արևմտյան Հայաստանի վերաբերյալ արտերկրում հրատարակված հնագիտական տվյալները և իմաստավորում դրանց տեղը հին հայկական մշակույթի պատմության մեջ: Նա հանդես էր գալիս նաև ոչ գիտական պարբերականներում՝ հանրամատչելի հոդվածներով՝ նվիրված հուշարձանների համաժողովրդական պահպանության և թանգարանային գործի արդյունավետ կազմակերպման խնդիրներին: Եվրոպական բազմաթիվ լեզուների և ուսումնասիրության բնագավառին գերազանց տիրապետելը Գ. Տիրացյանին հնարավորություն էր ընձեռում գործուն մասնակցություն ունենալու միջազգային գիտական կյանքին, ինքնատիպ զեկուցումներով հանդես գալու աշխարհի տարբեր երկրներում անցկացվող գիտաժողովներում ու նստաշրջաններում: Դրանցում արտահայտված գաղափարներն աչքի էին ընկնում իրենց հստակությամբ ու խորությամբ: Նրա ջանքերով միջազգային գիտաժողովներ էին կազմակերպվում նաև Հայաստանում, որտեղ գիտնականը հանդես էր գալիս որպես աշխույժ ու հմուտ կազմակերպիչ, անհրաժեշտության դեպքում՝ նաև արհեստավարժ թարգմանիչ:

Պատմագիտական ու հնագիտական աշխատությունների գրախոսությունը Գ. Տիրացյանի տաղանդի դրսևորման մեկ այլ ասպարեզ էր: Տարբեր լեզուներով տպագրված մասնագիտական աշխատություններին քաջատեղյակությունը նրան դրդում էր հարկ եղած դեպքում հրապարակայնորեն քննարկել դրանք, ընդգծել բարձրացված հարցերի կարևորությունը հայագետների համար, իր կարծիքը չպարտադրելով՝ հաղորդակցվել գործընկերների հետ: Դիմացինի գիտական վաստակի հանդեպ հարգալից վերաբերմունքը խիստ բնորոշ էր նրբանկատ գիտնականի համար: Չէր զլանում հակիրճ, բայց ընդհանրացնող ոճով շնորհակալական խոսքեր ուղղել գիտության երախտավորներին՝ դիպուկ գնահատելով նրանց վաստակը:

Տիրացյան-գիտնականն օժտված էր մարդկանց հետ ջերմ և տևական կապեր հաստատելու հատուկ շնորհով: Առանձին թեմա կարող է դառնալ նրա հարաբերությունների քննարկումը լենինգրադյան դպրոցն անցած «նույն տրամաչափի» իր հասակակից հայ գործընկերների հետ: Գիտության նվիրյալների այդ աստղաբույլում նա թերևս ամենաքիչ տիտղոսավորն էր: Սակայն երբ խոսքը լենինգրադյան դպրոցի հայ գիտնականների նշանավոր խմբի վերաբերյալ էր, հաճախ առաջինը հնչում էր Գ. Տիրացյանի անունը: Երբ մի անգամ խոսակցություն բացվեց այդ մասին, իրեն հատուկ հումորով ասաց՝ «Իմ մտերիմներն են, այդ պատճառով առաջինն իմ անունն են տա-

լիս»: Իհարկե, բոլորն էլ բարեկամներ էին, բայց տաղանդավոր հետազոտողների այդ խմբում Գևորգ Տիրացյանին, անկասկած, գնահատում ու սիրում էին:

Երբ Գ.Ա. Տիրացյանը Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի տնօրենը դարձավ, մնաց նույն համեստ ու աշխատունակ անձնավորությունը, միայն հոգսերը շատացան: Ղեկավարում էր անաղմուկ, չէր փակվում իր առանձնասենյակում, հաճախ լսողի դերում էր: Այդ տարիներին պայմաններն անասելի ծանր էին, ինստիտուտի գործունեության նվազագույն անհրաժեշտ պայմաններն ապահովելը ահռելի ճիգեր էր պահանջում: Նա հղացավ և իրագործեց համատեղ արշավախմբեր ստեղծելու գաղափարը: Կազմակերպվեցին հայ-ամերիկյան, հայ-բելգիական, հայ-ռուսական հնագիտական արշավախմբերը, հեռանկարում կյանքի էր կոչվելու հայ-իտալական արշավախումբը: Դրա շնորհիվ մասամբ հնարավոր դարձավ երիտասարդ մասնագետներին պահել գիտական հաստատությունում: Ամենացուրտ ձմեռնամուտին նա չզլացավ մասնակցել Երևանի պետական համալսարանի պատմության ֆակուլտետի ուսանողական գիտական նստաշրջանին և վերջին անգամ ամփոփել գիտաժողովի աշխատանքները, քանի որ իր առջև խնդիր էր դրել պահպանել գիտնականի իսկական տեսակը:

Կենսախինդ մարդ էր Գևորգ Տիրացյանը: Սիրում էր երիտասարդների հետ քայլել Երևանի փողոցներով ու զրուցել ամենաբազմազան հարցերի շուրջ՝ արվեստի ու գրականության, հին ու նոր դեպքերի մասին: Իր տարիքից ավելի երիտասարդ էր թվում, թեև գիտնականի խոհուն և ուշադիր հայացք ուներ ու փոքր-ինչ օրորուն քայլվածք: Քայլելիս հետաքրքրությամբ շուրջն էր նայում, ասես նոր էր տեսնում իր քաղաքը: Պեղումների մեկնելու ժամանակ՝ արշավախմբի մեքենային սպասելիս, նստում էր Բաղրամյան պողոտայի մայթեզրի պատաշարի քարերին՝ հրաժարվելով դրանց վրա գոնե թերթ փռել: Ամռանն ընթացող պեղումների ամիսներին՝ երեկոյան, Արմավիրի հնագիտական արշավախմբի նախկին բանվորները, որոնք պատանեկան տարիքից վաղուց դուրս էին եկել՝ ընտանիքներ կազմել, այցելում էին «ընկեր Գևորգին» և նրան հյուրասիրության հրավիրում: Գ. Տիրացյանն արժանապատիվ, բայց նաև ընկերական-անկաշկանդ պահվածք ուներ: Շատ հետաքրքիր զրուցակից էր, երբեք չէր կորցնում հումորի զգացողությունը և չէր ցուցադրում իր գիտելիքները: Երբ մի անգամ սեղանի շուրջ հյուրընկալողի տարեց հարևանը, որը պատերազմի ժամանակ գերմաներեն մի քանի բառ էր սովորել, անհաջող փորձ արեց դրանցով նախադասություն կազմելու, Գ. Տիրացյանը դա ընկալեց լուռ ժպիտով ու զարմացած հայացքով՝ իբր իրեն անհասկանալի էր այդ

օտար լեզուն: Գյուղացին հպարտությամբ իր շուրջն էր նայում՝ չկասկածելով անգամ, որ դիմացինը մայրենի լեզվի պես տիրապետում է գերմաներենին:

Եզակի պայծառ մարդ էր Գևորգ Տիրացյանը՝ բարյացակամ ու մեծ հոգու տեր: Նա իր սրտի ջերմությունը բաժանում էր շրջապատի մարդկանց, հուսադրում և համախմբում նրանց: Կյանքից անժամանակ հեռացած տաղանդաշատ գիտնականին իր գործընկերները սիրով են հիշում, իսկ երախտապարտ աշակերտները՝ ակնածանքով:

ԳԱՐԵԳԻՆ ԹՈՒՄԱՆՅԱՆ

Պատմական գիտությունների թեկնածու